

סוגיה יא: חיוב בדיקה של שוכר

רקע

הגמ' דנה האם שוכר בית מחברו סמוך לפסח ואין בבית חמץ שלו, חייב לבדוק חמץ, או שהחיוב מוטל על המשכיר. דיון זה מבוסס על גדרי חיוב בל יראה ובל ימצא, ועל מהות מצות בדיקת חמץ וביטולו. עסקנו בדינים אלו, לפיכך יש לנו את כל הרקע להבנת הסוגיה.

מקורות

- א. גמ' ד. "בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק המשכיר בית... חל ארבעה עשר על השוכר לבדוק"
- ב. רש"י על אתר; תוס' ד"ה על, אם רבינו דוד ד"ה המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר רי"ף א: באלפס, "המשכיר בית לחבירו... על השוכר לבדוק" ר"ן א: באלפס ד"ה המשכיר בית לחבירו בי"ד ג. רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ב הי"ח ד. שו"ע סי' תלז סע' א ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק ב, ד, ו]

רבינו דוד ד"ה המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר

המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר על מי לבדוק. תמה הוא זה, מה זו שאלה, מי שהוא עובר עליו בבל יראה ובל ימצא הוא צריך לבדוק. ואי אפשר שהם שואלין מי הוא עובר עליו בבל יראה ובל ימצא, שאם כן היו אומרים בפירוש מי הוא העובר עליו כדי שנלמוד על הביטול שהוא מן התורה, ולא היו שואלין על הבדיקה שהיא מדבריהם. וכל שכן שלענין הביטול אין זו שאלה, דודאי מאן דחמירא ידיה עליה דידיה רמיא לבטוליה, שמי שאין שלו החמץ אין בטולו כלום. והאמת בזה שזה החמץ אין עוברים עליו בבל יראה ובל ימצא לא המשכיר ולא השוכר, זה שאינו שלו וזה שאינו ברשותו. שהשוכר הזה כבר נקנה לו הבית לשכירות בכסף בשטר ובחזקה והבית הוא ברשותו לגמרי לענין חמץ, כדאמרינן לקמן דאף על גב דשכירות לא קניא שני הכא דאפקיה רחמנא בלשון לא ימצא, ומאחר שהחמץ הוא ברשותו של שוכר אין המשכיר עובר בבל יראה ובל ימצא ואף על פי שהחמץ הוא שלו. כל שכן שהשוכר שאינו שלו אינו עובר עליו אף על פי הוא ברשותו. והכי איתמר במכילתא, יצא חמצו של נכרי שהוא ברשות ישראל שהוא ברשותו ואינו יכול לבערו, ויצא חמצו של ישראל ברשות נכרי שהוא יכול לבערו ואינו ברשותו. וזה מה שאמרו ביחד לו בית שאינו זקוק לבערו, כמו שאנו עתידין לפרש. וכיון שהחמץ שהוא ברשות נכרי אין בעל החמץ עובר עליו אף כשהוא ברשות ישראל כמו כן אינו עובר עליו מן הדין, שמכל מקום אינו ברשותו. ומה שאמרו אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה אף בשל ישראל אתה יכול למעט, אלא שאף הוא מוזהר עליו ואינו עשוי להשהותו. ואף על פי שבדין תורה כך הוא כמו שאמרנו שאין אחד מהן עובר עליו, מכל מקום חכמים גזרו ביעור על כל חמץ של ישראל, שאף שכשהוא מופקד אצל הגוים אמרו שהוא אסור לאחר הפסח, וכדמוכח בההיא דהרינו אצלו כדבעינן למימר קמן. וזו היתה השאלה במשכיר

בית לחברו בארבעה עשר, שאחר שמן הדין אין אחד מהן עובר עליו, זה מפני שאינו שלו וזה מפני שאינו ברשותו, וידעתו שאין חכמים מניחין חמצו של ישראל שלא יתבער, בכאן על מי הטריחו לבדוק ולבער על מי שהחמץ שלו או על מי שהוא ברשותו...

הסבר הסוגיה

"בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק המשכיר בית לחברו בארבעה עשר על מי לבדוק על המשכיר לבדוק דחמירא ידידה הוא או דלמא על השוכר לבדוק דאיסורא ברשותיה" [גמ' ד.].

הגמ' דנה האם מוטל על השוכר בית מחברו סמוך לפסח ואין בבית חמץ שלו, חיוב לבדוק חמץ, או שהחיוב מוטל על המשכיר. התלבטות הגמ' היא האם חיוב בדיקה על המשכיר, שהוא בעל החמץ, או שחיוב בדיקה הוא על השוכר, שהחמץ ברשותו.

בפשטות נראה להסביר, שחיוב הבדיקה תלוי במהות החיוב. אם חיוב הבדיקה הוא שמא יבוא לאוכלו, כפי שמסבירים התוס', חיוב הבדיקה הוא על השוכר, שהוא יכול למצוא גלוסקא יפה ולאוכלה. אם חיוב בדיקה הוא כדי שלא יעבור בבל יראה ובל ימצא, כפי שמסביר רש"י, חיוב הבדיקה הוא על האדם שעובר בבל יראה ובל ימצא.

נשאלת השאלה מיהו העובר על בל יראה ובל ימצא? התשובה לשאלה זו תלויה במחלוקת ראשונים שלמדנו [בעמ' 12] בגדרי בל יראה ובל ימצא.

לשיטת הרמב"ם והרא"ש, שישראל המפקיד חמץ אצל גוי עובר בבל יראה ובל ימצא, המשכיר עובר מפני שהחמץ שלו, והשוכר אינו עובר מפני שהוא לא קיבל אחריות על החמץ. לשיטת רבינו דוד והר"ן, שישראל המפקיד חמץ אצל גוי אינו עובר בבל יראה, שניהם אינם עוברים, המשכיר אינו עובר כיוון שהחמץ אינו ברשותו, והשוכר אינו עובר כיוון שהחמץ אינו שלו¹.

לשיטת הגר"א, שישראל עובר בבל יראה ובל ימצא על חמץ של חברו המופקד אצלו אפילו שלא באחריות, השוכר עובר בבל יראה ובל ימצא. אם הגר"א מסכים עם שיטת הרמב"ם בישראל המפקיד אצל גוי, שניהם עוברים בבל יראה ובל ימצא.

מהגמ' משמע שהיא אינה הולכת בדרך זו, ולדעתה חיוב הבדיקה על המשכיר או על השוכר אינו תלוי במהות החיוב ובגדרי בל יראה ובל ימצא, אלא בדין אחר. הגמ' שואלת "על מי לבדוק על המשכיר לבדוק דחמירא ידידה הוא או דלמא על השוכר לבדוק דאיסורא ברשותיה". הגמ' אינה שואלת מי עובר בבל יראה ובל ימצא, משמע שהחיוב לבדוק אינו תלוי בגדרי בל יראה ובל ימצא. וכי תימא, שזו גופא שאלת הגמ' - על המשכיר לבדוק דחמירא ידידה, והוא עובר בבל יראה ובל ימצא, או שהשוכר חייב לבדוק דאיסורא ברשותיה, והוא העובר על הלאו, מראיית הגמ' מוכח לא כך. הגמ' מביאה ראיה מחיוב שוכר במזוזה

¹ היה ניתן לומר שהמשכיר עובר, כיוון שהבית שלו ושכירות לא קניא. אולם ברבינו דוד (ד"ה המשכיר) ובר"ן בסוגייתנו מפרש ששניהם אינם עוברים.

לחיוב שוכר בבדיקת חמץ. אם ספק הגמ' הוא מגדרי בל יראה ובל ימצא, כיצד ניתן לפשוט גדרים אלו מחיוב מזוזה? על כרחנו, שהגמ' מתלבטת בגדרי "חובות הבית", ולא במהות מצות בדיקת חמץ.

נחלקו הראשונים בהסבר הגמ', מחלוקת הנובעת משיטתם במהות מצות בדיקת חמץ. רבינו דוד [ד"ה המשכיר בית] וחר"ן [בחי' ד"ה על המשכיר] סוברים שמהתורה אין איסור בל יראה ובל ימצא לא על המשכיר ולא על השוכר, לא על השוכר שהחמץ אינו שלו, ולא על המשכיר שהחמץ אינו ברשותו. חיוב השבתת החמץ במקרה זה הוא מדרבנן בלבד. לפיכך מסתפקת הגמ' כיוון שחיוב בדיקה במקרה זה הוא חיוב דרבנן שאינו קשור לאיסור בל יראה ובל ימצא, על מי הטילו חכמים טורח זה, על מי מוטלות חובות הבית, האם הן מוטלות על המשכיר או שהן מוטלות על השוכר.²

תוס' אינו יכול להסביר כהסבר רבינו דוד וחר"ן, שהרי לדעתו חיוב בדיקה הוא שמא יבוא לאוכלו, וממילא חובת הבדיקה מוטלת על השוכר. מפרש התוס' [ד"ה על. בתוס' ר"פ ד"ה על, ההסבר מנוסח בצורה בהירה יותר] שאכן חיוב בדיקה מוטל על השוכר, ואם הבית היה ברשותו בתחילת ליל יד, בזמן חיוב בדיקת חמץ, הוא חייב בבדיקה. ספק הגמ' הוא בשוכר ביד בלבד, האם כיוון שבליל יד החיוב היה על המשכיר - החיוב אינו פוקע, או שמא כיוון שהבדיקה מיועדת לצורך השוכר, החיוב מהמשכיר פוקע ועובר לשוכר.³

המחלוקת המהותית בין התוס' לבין רבינו דוד בפירוש הגמ' מכתובה מחלוקת נוספת. הגמ' אומרת "בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק המשכיר בית לחברו בארבעה עשר". תוס' מפרש שספק הגמ' הוא כשקנין השכירות היה בארבעה עשר בלבד, אם הקנין היה בשלושה עשר בניסן, אין ספק שהשוכר חייב בבדיקה. חר"ן [א: באלפס ד"ה המשכיר] שהולך בשיטת רבינו דוד מפרש: "המשכיר בית לחברו ביד - לצורך י"ד וממנו ואילך", קנין השכירות מתבצע בשלושה עשר בניסן, אבל כיוון שהשוכר נכנס רק בארבעה עשר בניסן, ואין בבית חמץ שלו, יש ספק על מי מוטלת הבדיקה.

למסקנה מביא רב נחמן בר יצחק ברייתא הפושטת את הספק: "המשכיר בית לחברו אם עד שלא מסר לו מפתחות חל ארבעה עשר על המשכיר לבדוק ואם משמסר לו מפתחות חל ארבעה עשר על השוכר לבדוק". חיוב הבדיקה תלוי בזמן מסירת המפתחות.

נחלקו הראשונים בהסבר הגמ':

א. רש"י [ד"ה מסירת מפתח] מפרש, שמסירת המפתח היא קנין השכירות. לפי פירושו של רש"י מסקנת הגמ' היא שחיוב בדיקה על השוכר, אבל אם קנין השכירות היה לאחר צאת

² הגמ' מביאה ראיה ממזוזה, שחובות הבית מוטלות על השוכר. דוחה הגמ', מזוזה אינה חובת הבית אלא חובת הדר.

³ הגמ' מביאה ראיה ממזוזה שהחיוב חל על המשכיר לפני השכירות, ואעפ"כ החיוב פוקע ועובר לשוכר. דוחה הגמ' שמזוזה חובת הדר, וממילא מעולם לא היה חיוב על המשכיר.

הכוכבים של ליל ארבעה עשר, החיוב חל על המשכיר, וחשוב זה אינו פוקע ממנו בזמן השכירות.

ב. תוס' [ד"ה אם] מוכיח מהגמ' בב"ק [ע"ט:], שמסירת מפתח אינה מהווה קנין שכירות, ולכן הוא מפרש שמדובר בגמ' במסירת המפתח לפני קנין השכירות. תוס' מחדש חידוש גדול, כיוון שמהות חיוב בדיקה הוא שמא יבוא לאוכלו, חיוב זה מוטל על הגר בבית בפסח, למרות שבשעת החיוב הוא עדין אינו שוכר, אלא "מחזיק במפתח" בלבד. "החזקת המפתח" שהיא בסך הכל פוטנציאל הכניסה לבית, מספיקה כדי לחייב את המיועד לשכירות בבדיקה⁴.

ג. רוב הראשונים [רבינו דוד ד"ה אם עד, תוס' ר"פ ד"ה ואם משמסר, מהר"ם חלאוה ד"ה אם, ר"ן ד"ה המשכיר, ועוד] מקבלים את שיטת התוס' שמסירת המפתח אינה קנין השכירות, אבל מפרשים שמדובר על מסירת מפתח אחר קנין השכירות. חיוב הבדיקה חל על השוכר רק לאחר קנין המגדיר אותו מבחינה פורמאלית כשוכר, ורק אחר מסירת מפתח, המאפשר לו בפועל להיכנס לבית ולגור בו⁵.

הרי"ף [א: באלפס] והרמב"ם [פ"ב הי"ח] הביאו את הגמ' כלשונה ולא התייחסו לשעת הקנין. היה נראה להסביר, ששעת הקנין אינה משמעותית לשיטתם, אבל שיטה זו אינה מסתברת, ולכן עדיף לפרש שהם מסכימים לשיטת רוב הראשונים, והם לא כתבו זאת כיוון שמן הסתם מסירת המפתח מתבצעת לאחר הקנין⁶.

סיכום

הגמ' מסתפקת האם חיוב בדיקת חמץ הוא על המשכיר שהחמץ שלו או על השוכר שהחמץ ברשותו. נחלקו הראשונים בהבנת ספק הגמ' ובהבנת מסקנת הגמ':

א. רבינו דוד, הרי"ף: ספק הגמ' הוא לגבי חמץ שחיוב השבתתו הוא מדרבנן בלבד, האם חיוב זה, שהוא מחובות הבית, חל על המשכיר או על השוכר. למסקנה אומרת הגמ', שהחיוב על השוכר, אבל רק בתנאי שקיבל את המפתח, ויש לו אפשרות לבצע את חיובו.

ב. תוס': אין לגמ' ספק שהחיוב הוא על השוכר, שהרי הבדיקה מיועדת להציל אותו מחשש איסור אכילת חמץ. ספק הגמ' הוא האם החיוב שחל על המשכיר לפני ההשכרה שהיתה ביום יד, פוקע ממנו ועובר לשוכר. מסקנת הגמ' שהחיוב אינו פוקע, אבל אם לשוכר היה קנין שכירות או לפחות מפתח בצאת הכוכבים של יום יד, החיוב חל עליו, והוא חייב בבדיקה.

⁴ נראה בפשטות שכל שכן שקנין ללא מסירת המפתח מחייב את השוכר בבדיקה.

⁵ רבינו דוד והרי"ף החולקים על התוס' בפירוש הגמ' חייבים להסביר שמדובר במסירת מפתח אחר קנין, אבל גם רבינו פרץ (שם) המסביר את הגמ' כפירוש התוס', חולק עליו במסקנת הגמ' ומפרש שמסירת המפתח היא לאחר הקנין.

⁶ צ"ע כיצד הרמב"ם מפרש את ספק הגמ'. שיטתו היא שבדיקת חמץ היא הרחבה מדרבנן של מצות תשביתו, ואם כך המשכיר שיכול לבטל לחיוב במצות תשביתו חייב גם בבדיקה (כפי שהתוס' ד"ה על הבין בחו"א).

הלכה

השו"ע [סי' תלו סע' א] פוסק כשיטת רוב הראשונים, שחיוב שכירות חל על השוכר רק כשקנין השכירות ומסירת המפתח היו לפני צאת הכוכבים של יום יד. המשנה ברורה [סק"ב] מביא את שיטת החוק יעקב להחמיר גם כשיטת התוס' וגם כשיטת הר"ן. לפיכך, כשהיתה מסירת מפתח ללא קנין, חיוב הבדיקה על שניהם⁷.

⁷ לא זכיתי להבין דין זה, הרי המחלוקת היא מחלוקת ב"דיני חושן משפט" ביחסי שוכר ומשכיר, ולא מחלוקת במצות בדיקה (כפי שמוכח מהביאור הלכה ד"ה על), וכי יש חומרות בדיני ממונות?